

MÜƏLLİM

və müəllimlik

haqqında

düşüncələr

Aydın ƏHMƏDOV,

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun
direktor müavini, Əməkdar müəllim

Məktəb müəllimləri ilə tanınır

Etiraf etmək lazımdır ki, təhsil sistemində haqqında ən çox danışılan, barəsində müzakirələr aparılan, peşəkarlıq səviyyəsi daim diqqət mərkəzində olan, eyni zamanda, şəxsiyyəti gözəl və təsirli ifadələrlə qiymətləndirilən, təbii ki, müəllimdir. Müəllimlik bütün zamanlarda şəərəfli peşə hesab olunub, müəllim isə ən hörmətli şəxs kimi qəbul edilib. Dövrünə görə, təhsilin prioritet sayılan hansı istiqamətdən danışırıqsa-danışacaq, fikir və mülahizələrimizin son dayanacağında yənə də Əlahəzrət Müəllim amili dayanır.

Müəllimlik peşəsini, rəmzi mənada olsa da, incəsənət adlandıranlar, fikrimcə, tam haqlıdır. Bununla belə, daha ciddi yanaşsaq, “mövducatın ən şəərəfli olan insanı kamillik səviyyəsinə çatdırmaq məqsədi güdən” (*Nəsrəddin Tusi*), “insanda insan oya dan” (*Rəsul Rza*), insana ədəb, mərifət, savad öyrətməklə onu formalaşdırıb cəmiyyətdə müstəqil həyata hazırlamaq, inkişaf yoluna yönəltmək, dəyərləri və məhsuldar vətəndaş çevirmək peşəsi, yəni müəllimlik, əslində, incəsənətdən daha çox, mübaliğəsiz desək, canlı mövduca yaratmaq sənətidir. Bu fikri qəbul edirsək, demək, cəmiyyətin, millətin tərəqqisi müəllimlərdən daha çox aslıdır.

Mahiyyət etibarilə “müəllim”, “müəllimlik” anlayışları daha geniş mənada tutumuna, əhatə dairəsinə malikdir. Hər hansı bir peşə üzrə sənətkar öz sənətini fərdi və ya qrup halında digərlərinə öyrədirsə, təbii ki, onu müəllim adlandırmaq mümkündür. Bəzən ibrət, təcrübə, nəticə çıxartmaq anlamında deyirlər ki, həyat böyük məktəb, böyük müəllimdir. Məşhur yazıçı M.Qorki həyatı “mənim universitetlərim” adlandırmışdır.

Birmanəli qəbul olunmalıdır ki, həyatı öz millətinin müstəqilliyi, istiqlalı, azadlığı, işıqlı gələcəyi yolunda şam kimi ərindən, xalqın rəmzi və fədakarlıq simvolu səviyyəsinə yüksələn dahi şəxsiyyətlər “Millətin Müəllimi” adını daşımaqla müəllim adını daha yüksək dərəcədə şəərəfləndirmişlər.

Məlumdur ki, müasir yənaşmada müəllim və şagird təlim-tərbiyə prosesinin bərabərhüquqlu subyektləri kimi qəbul edilir. Bu hüquq bərabərliyi subyektlər arasındakı münasibətlərin pedaqoji əməkdaşlıq üzərində qurulması tələbində, həmçinin, onlar üçün təhsil qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan vəzifələrin əlaqələndirilməsi, biri digərini təmamlamasında özünü bürüvə verir. Məsələn, bir nümunəyə müraciət edərkən “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, təhsilverənlərin vəzifəsi təhsil proqramlarının mənimlənməsini təmin etməkdə, təhsil

silalanın da vəzifəsi dövlət təhsil standartlarına uyğun bilik, bacarıq və vərdətlərə yiyələnməkdir.

Bununla belə, təlim-tərbiyə prosesində müəllimin məsuliyyət yükü xeyli dərəcədə daha artıqdır, çünki uşağın yetişib-formalaşdır vətəndaş mövqeli, çağdaş dövrün rəqəbat meydanında sərbəst hərəkət etməyi bacaran, savadlı, yetkin, ləyaqətli şəxsiyyətə çevrilməsinin təmin olunması cəmiyyətin, dövlətin əsas məqsədidir və bu məqsədin reallaşdırılmasının ağırlığı, heç şübhəsiz, müəllimlərin üzərindədir. Ulu öndər Heydər Əliyevin çox sadə ifadə olunmuş, lakin dərin mənə kəsb edən və sanki bilavasitə ünvanlanmış gözəl bir fikri vardır: “Hər bir insan həyatda öz yerini tapmalıdır”. Haqiqətən də, hər bir fərdin həyatda yer tutmasının əsas təməli məktəbdə müəllimlərin tərəfindən qoyulur.

Əlbəttə, cəmiyyətdə inkişaf tempinin yüksəldiyi, elmi-texniki tərəqqinin vüsətinin artdığı, global təkəkkürün təsiri ilə dəyərlərin inteqrasiyası prosesinin baş verdiyi, həyatı məsələlərə müxtəlif mövqələrdən yanaşdığı bir vaxtda təhsilə, müəllimə olan tələblər də dəyişir. İnformasiya bolluğunun mövcud oluduğu indiki şərait şagirdlərin mütləq həvəsinə, hətta təhsillərinə təsirsiz ötürmədiyi üçün “şəriştəli, peşəkar müəllim” amili daha real ehtiyac kimi meydana çıxır. “Elin gözü tərəzidir” deyirlər. Bu məntiqə yanaşıldıqda, heç şübhəsiz, məktəbin səviyyəsi əhalinin nəzərində, hər şeydən əvvəl, müəllimlərlə ilə tanınır.

Lakin məktəbə yeni təyin olunmuş müəllimlərdən nəzərdə tutulan peşəkarlıq tələb etmək sağlam məntiqdən uzaq məsələdir. Gənc müəllimin yetkinləşməsi, təcrübələnməsi üçün illər lazımdır, bununla belə, madam ki, diplomlu gənc müəllim məktəbə qədəm qoyur, sinfə daxil olub şagirdlərin qarşısına çıxır və tədrisə başlayarsa, demək, o, səviyyə minimum tələblərə cavab verməli, ilkin zəruri bacarıq və keyfiyyətləri mənimləmiş olmalı, bir sözlə, məktəbə nəzəri cəhətdən, habelə, pedaqoji təcrübə vaxtı ali məktəb illərində qazandıqı praktik pedaqoji vərdətlərlə hazırlanmışdır. Əks-təqdirdə, nailiyyət və hörmət qazana, inkişaf edə bilməz. Elə hallar var ki, xüsusilə, ibtidai sinflərdə valideyn gənc müəllimi görərək məktəbin rəhbərliyinə etirazını bildirir, övladının başqa müəllimin sinfinə keçirilməsini, yaxud həmin müəllimin digər təcrübəli müəllimə əvəzlənməsini tələb edir. Əlbəttə, valideynlərin mənfə rəyə köklənmiş proqnozları özünü həmişə doğrultmur, lakin narazılıqlara səbəb olan istisnalar da diqqət çəkir.

Bələliklə, fikrimizcə, hansı minimum nəzəri bilik və bacarıqlar işə başlayan gənc müəllimə olmalıdır? Onlar təxminən tələblər formasında aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

Gənc müəllimə hansı bilik və bacarıqlar olmalıdır

- * Təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri, ümumi təhsillə bağlı dövlət və hökumət sənədləri, təhsil qanunvericiliyi, əmək məəcələsi barədə məlumatlıdır.
- * Tədris etdiyi fənn üzrə məktəb proqramı səviyyəsində nəzəri biliklərə malikdir, fənnin məqsəd və vəzifələrinə, məzmun standartlarına mahiyyətinə bələddir, fənnin kurikulumunda nəzərdə tutulanların tədrisi metodikasını qismən mənimləmişdir.
- * Dərsə verilən müasir tələblər, dərslər tipləri və növləri, dərslərdə məqsədin formalaşdırılması və motivasiyanın yaradılması, tədris prosesində müvafiq təlim metodları və üsullarından istifadə, məktəbdaxili qiymətləndirmənin növləri və onların təbii yolları barədə məlumatlıdır.
- * Uşaq psixologiyası və yaş fiziologiyasının xüsusiyyətlərinə bələddir, şagirdlərə fərdi yanaşmaq və onlarla əməkdaşlıq etmək yolları haqda bilgiləri vardır.
- * İKT bacarıqlarına malikdir.
- * Şagirdlərə əlavə məşğələlərin, sınıfdaxili və məktəbdənkənar tədbirlərin keçirilməsi, bu tədbirlərin fənnin vəzifələri və məzmunu ilə əlaqələndirilməsi, valideynlərlə əməkdaşlıq barədə metodik göstərişlərlə tanışdır və s.

Yeni fəaliyyətə başlayan gənc müəllimləyə yönəlmis həmin təxmin minimum tələblərin (*onlar müzakirəyə da oluna bilər*) diqqətə çatdırılması heç də təsadüfi xarakter daşımır, çünki müəllim hazırlığı ilə əlaqədar müəyyən çatışmazlıqların olması realıdır. Ona görə də, məktəbə təyin edilmiş gənc müəllimlərin göstərilən minimum tələblərə cavab verməsi və müvafiq bacarıqlara malik olması mütləq zərurət kimi nəzərə alınmalıdır. Həm də bu keyfiyyətlər məhz pedaqoji ali məktəblərdə aşılanmalı, gənc müəllimlərin məktəblərə həmin bilik və bacarıqlarla, fənnin kurikulumunun tədrisi metodikasını üzrə aydın təsəvvürlərlə silahlanmış halda gəlməlidir. Eyni zamanda, hesab edirik ki, pedaqoji ali məktəblərdə pedaqoji təcrübənin sonunda, habelə, tələbə məzunu olarkən ona müəllimlik ixtisası üzrə diplomun verilməsində qeyd edilən tələblər (*bacarıqlar*) əsas indikator kimi götürülməlidir. Yerli təhsil orqanları, məktəb rəhbərləri də işə yeni başlamış müəllim kadrlarının fəaliyyətini tədris məqsədyönlü şəkildə öyrənişə lazımlı gəldikdə müvafiq tədbirlər görməli, rəy bildirməli, onlara metodik köməklili təmin etməlidir.

Göründüyü kimi, bu məqama qədər qeyd etdiklərimiz bilavasitə gənc, pedaqoji fəaliyyətə

Azərbaycanın əldə etdiyi bütün nailiyyətlərin əsasında məhz müəllimin gərgin zəhməti və gündəlik fəaliyyəti durur.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

yeni qədəm qoyan müəllimlərlə bağlıdır və məntiqimiz də ondan ibarətdir ki, haqqında danışılan minimum nəzəri bilik və bacarıqlara nail olma dan məktəbin qapıları, diplomu olsa belə, həmin müəllimin özünə açıla bilməz.

Məlum məsələdir ki, sadələşdirmiş keyfiyyətlər ilkin tələblər olsa da, əslində, hörmətli və nüfuzlu (*əvvəlcə məktəbdə nüfuz qazanmışsan ki, cəmiyyətdə də nüfuzun olsun*) əsl müəllim olmağın yolu elə həmin bünövrə tələblərindən keçir. Uşaqlara məhəbbət, peşəyə vurğunluq, öyrənmək eşiği, inkişaf meyli və zəhmətsevərlik olduqda dünyanın gənc müəllimi, bir neçə il ərzində səriştəli, qabaqcıl müəllimə çevrilə bilər. Bəs, qabaqcilliyi şərtləndirən keyfiyyətlər hansılardır? Bu haqda da, yerli gəlmişkən, aşağıdakı mülahizələrimizi bildirmək istərdik:

Qabaqcıl müəllimə çevrilməyi şərtləndirən keyfiyyətlər

- * Fənn üzrə nəzəri biliklərin əsasında şagirdlərə həyatı bacarıqların aşılanmasına üstünlük verilməsi, fənnin imkanlarının şəxsiyyətin formalaşdırılmasında maksimum dərəcədə nəzərə alınması.
- * Təlim standartlarının tələblərinin sərəməli təbiiq ilə bağlı dərslərdə məqsədyönlü üsul və vasitələrin seçilməsi.
- * Qarşıya qoyulmuş məqsədə görə hər bir dərslin şagirdlərin marağına uyğun modelləşdirilməsi.
- * Biliyin kategoriyaları (*deklarativ, prosedural, kontekstual*), onların hər birinin mahiyyəti barədə məlumatlı olması, fənnin məzmun standartlarını həmin kategoriyalara uyğunluq baxımından təsnif edilə bilməsi.
- * Ənənəvi kurikulum və qiymətləndirmə siyasəti ilə müasir kurikulum və qiymətləndirmə siyasətinin fərqli cəhətlərinin müqayisə olunması, bunlarla əlaqədar ümumi təhsil sistemində yaranmış yeni bəxş və düşüncə tərzinin qiymətləndirilməsi.
- * Məktəbdaxili müasir qiymətləndirmə növlərinin (*diagnostik, formativ, summativ*) şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində rolunu əhəmiyyəti, onların mahiyyətinin əsaslı şərh edilməsi, həmin qiymətləndirmə növlərinin təlim prosesində prioritetlik gözlənməklə eyni səviyyədə təbiiq olunması.
- * Fənnində nitq mədəniyyəti formalaşdırılmasının diqqətdə saxlanılması.
- * İstedadlı şagirdlərin fənn olimpiadalarına hazırlanması.
- * Gənc müəllimləyə pedaqoji himayə edilməsi.
- * Fənnin tədrisi metodikasını, proqram və dərslərlə bağlı qeyd və mülahizələrin bildirilməsi və s.

Qeyd olunan keyfiyyətlər, bacarıqlar müəyyən mənada müəllimin müsbət cəhətlərini, qabaqcilliyi meyllərini ifadə edirsə (*bunlara əlavə də etmək mümkündür*), bu tələblərin yerinə yetirilməsində həm də yaradıcı yənaşan müəllimlərin uğurları daha diqqətçəkən olur.

Yaradıcı yənaşma mövcud olana qeyri-standart münasibətdir, onu yeniləmək, inkişaf etdirmək marağıdır. Bunlarla bərabər, yaradıcı yənaşma həm də mövcud olanların arasından ən əhəmiyyətli seçmək, zəruri olanı fərqləndirmək, ümumi nəticəyə hansı amilin daha müsbət nəticə verəcəyini əvvəlcədən təxmin etmək qabiliyyətidir.

Məsələn, məktəbdaxili qiymətləndirmələrə nəzər salaq. Sırr deyil ki, əksər müəllimlər summativ qiymətləndirməyə daha çox diqqət ayırlar. Halbuki şagirdin təhsil uğurunu açarı diaqnostik qiymətləndirmənin əlindədir (*bu, ibtidai siniflərə xüsusilə şamil olunur*). Şagirdin meyllərə marağ dairəsini, psixologiyasını, fərdi xüsusiyyətini, qavrama səviyyəsini, təkəkkür istiqamətini öyrənmədən, üstün-zəif cəhətlərini bilmədən, hətta valideynləri, məişət şəraiti, ailəsindəki mənavi mühit barədə məlumatlanmadan ona hər hansı şablon tələb, münasibət necə təbiiq etmək olar?! Məhz sadalananlar əsasında şagirdin “təhsil üzrə yol xəritəsi” müəyyən olunur, formativ qiymətləndirmə vasitəsi ilə geriləmələri-irəliləyişləri izlənilir, nəticəyə görə inkişafı üçün müvafiq tədbirlər müəyyənləşdirilib həyata keçirilir. Öz peşəsinə bu cür yənaşan müəllim heç vaxt “bilmirəm” deyib şagirdə “2” qiymət yazmaz, “öyrətmək” missiyasını ləyaqətlə yerinə yetirər.

Yaxud, müəllimin təhsil texnologiyalarına (*metod, üsul, vasitə və s.*) yaradıcı münasibəti, onların yeni çalılarla zənginləşdirməsi, dərslərin məqsədinə sərəməli uyğunlaşdırılması bütövlükdə dərslin strukturuna fərqli yənaşma tərzini formalaşdırır, ümumiyyətlə, müəllimi təhsil texnologiyaların təkmilləşdirilməsinin təminatçısına çevirir. Eləcə də, mənimləməsinə nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların mahiyyət saxlanmaqla şagirdlərin qavrama səviyyəsinə uyğun daha asan başa düşülən müxtəlif məzmunla təqdim edilməsi, dərslərin düşündürücü üstqurumda fəal müəllim-şagird əməkdaşlığı şəraitində qurulması peşəyə yaradıcı yənaşmanın təzahürlərindəndir. Həmçinin, bu da bir həqiqətdir ki, yaradıcılıq təkəkkür müəllimin daxili potensialı ilə məhdudlaşa bilməz. O, əlbəttə, metodik ədəbiyyatları mütləq eməli, pedaqoji mətbuatı izləməli, öyrədicili təlimlərə, layihələrə qoşulmalı, görüşlərlərini və eşitdiklərini təhlil etməyi, onlara tənqidi münasibət bəsləməyi və nəticə çıxarıb öz reyini formalaşdırmaq bacarmalıdır. Yalnız bu yolla müəllim təkəkkürü, yeni-yeni ideyaları və onların təbiiq haqda düşüncə, təqdimatlar, nümunə və ustad dərsləri vasitəsi ilə təcrübəsini, düşüncələrini həmkarları ilə bölüşür.

Yeri gəlmişkən, çox uzun müddətdən bərdir ki, pedaqoji ələmdə belə bir anlayış mövcuddur: “Qabaqcıl təcrübə”. Əslində, “qabaqcıl” ifadəsinin təcrübəyə deyil, müəllimlə bağlı işləmək, fikrimizcə, daha məntiqlidir. Belə ki, müəllimin digərlərindən fərqlənən fəaliyyət üslubu, iş metodikasını, ideya və təklifləri hər hansı bir eksperiment meydançasında təcrübədən, sınaqdan uğurla keçərsə, məhz həmin müəllim qabaqcıl, yaradıcı müəllim adlandırılır və onun iş metodlarının digər yerlərdə də öyrənilməsi və yayılması tövsiyə olunur. Bu mənada “təcrübə” sözünün təyini kimi “sərəməli” ifadəsinə işləmək daha yerinə düşür.

Sırr deyil ki, cəmiyyətdə müəllim “öyrədən”, şagird “öyrəniş” anlamında qəbul edilir. Öyrətmə və öyrəniş prosesini o vaxt sərəməli verir, baş tutur ki, bu iki təhsil subyekti arasında mənavi-psixoloji uyğunluq, qarşılıqlı səmimiyyət yənaşması, inzibati hədd aradan qaldırılır, müəllim şagirdin həmdinə, dostuna çevrilir. Şagird öz xüsusiyyəti, potensial imkanları ilə özünə yənaşma tərzini, öhdəsindən gələ biləcək təhsil yükünü diktə edir. Bu amilləri qəbul edən və fəaliyyətini həmin istiqamətdə quran, heç bir şagird nəzərindən qaçırmayan, onları rəhbərliklə hər birində digərləri, hətta valideynləri üçün gizli qalan istedad və qabiliyyət rüçeymini tapıb inkişaf etdirməyə qəbil olan müəllim, şübhəsiz ki, əsl müəllimdir.

PS. Bir sıra hallarda müəllimlərin tərkibinin “kişi-qadın” nisbəti informasiya vasitələrində müzakirə mövzusunda çevrilir, məktəblərdə kişi müəllimlərin azlıq təşkil etməsi səbəbindən şagirdlərdə (*xüsusilə də oğlanlarda*) güclü cinsə malik xüsusiyyətlərin, yəni, dözümlülük, iradəlilik, cəsurluq, mübarizlik kimi keyfiyyətlərin kifayət qədər formalaşmaması iddia olunur. Bu cür düşüncələr yəqin unudurlar ki, məktəb qarşısında vəzifələr bütün müəllimlər üçün eyni xarakterdədir və birinci, həm də 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsində həyatlarını vətən, torpaq uğrunda əsirgəməyən, misilsiz igidlik və rəşadət göstərən qəhrəman oğullarımızın məktəb müəllimlərinin əksəriyyətini məhz qadın müəllimlər təşkil etmişdir.